

ЎЗБЕКИСТОН ХУДУДИДА АҲОЛИ МАНЗИЛГОХЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ЭТНИК ХУСУСИЯТЛАРИ. (ҚАШҚАДАРЁ ВОХАСИ МИСОЛИДА)

Азамова Мухаббат

*Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия
ва спорт университети “Спорт ҳуқуқи,
ижтимоий ва табиий-илмий фанлар”*

*кафедраси ўқитувчиси
e-mail: muxabbatazamova@uzdjtsu.uz*

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистон худудида аҳоли манзилгохлари ва уларнинг этник хусусиятлари, халқнинг турмуш тарзи, табиий-географик муҳит, хўжалик фаолияти турлари Қашқадарё вилояти мисолида ёритиб берилган.

Калит сўзлар: турар жойлар, манзилгох, аҳоли, этник таркиб, воҳа, сув манбалари, қишлоқлар, ўтроқ халқ.

КИРИШ

Ўзбекистон, хусусан Қашқадарё воҳаси XIX аср охиридан кўчманчи ва ярим ўтроқ аҳолини ташкил этарди. Даштиқипчоқ ўзбек уруғ – қабиларини ўтроқлашиши натижасида қишлоқлар сони ва аҳолиси кўпайиб боради. Ушбу шароитда тарихий – маданий хўжалиги ва маданиятини шаклланишига аҳолининг зичлиги, этник таркиби ҳамда табиий – географик муҳит ҳам ўз таъсирини кўрсатган. Бу борада Қашқадарё воҳаси аҳолиси ўртача зичликда бўлиб, аксари қадимдан суғорма деҳқончилик билан шуғулланиб келган. Қашқадарё воҳаси турар-жойлар қурилиши, аҳоли манзилгохлари, яшаш шароити, турмуш тарзини ўрганиш тадқиқотнинг асосий мақсадларидан бўлиб вилоятнинг кўп асрлик меъморчилик тарихига назар ташланади.

Мавзунини ёритишда Жабборов И. М.нинг “Ўзбеклар: турмуш тарзи ва маданияти”, Шаниязов К.Ш.нинг “К этнической истории узбекского народа”, Шониёзов К.Ш, Исмоилов Х.И.ларнинг “Этнографические очерки материальной культуры узбеков (конца XIX – XX века)” ва “Узбеки”. Коллективная монография: “Ўзбекистон худудида анъанавий этнослараро жараёнлар (XIX аср охири–XXаср бошлари)”, “Народы Средней Азии и Казахстана” китобининг 1-томи ҳамда “Дала ёзувлари. Шаҳрисабз – Китоб шаҳарлари”, “Этнографические очерки узбекского сельского населения”

номли ишларидан фойдаланилди. Бундан ташқари Салимов Т.Ў.нинг дала этнографик экспедицияларини ўтказиш усуллари ўрганиб чиқилди ва тадқиқот ишида қўлланилди.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Мавзунини ёритишда Хукумат қарорлари, интернет сайтларидан, соҳа тадқиқотчиларининг мавзуга оид берган маълумотлари, аҳоли ўртасида сўровнома натижаларидан фойдаланилди. Ўзбекистоннинг катта ҳудудини эгаллаб ётган воҳанинг табиий –географик жойлашуви, аҳоли турар-жой манзилголари, этник тузилиши, ижтимоий-иқтисодий ўсиш даражаси, ер ва сув ресурслари ҳақида таҳлиллар олиб борилди.

Ўзбекистоннинг ҳозирги Қашқадарё вилояти қадимги сўғд воҳасининг унумдор деҳқончилик ҳудудини эгаллаган бўлиб, қадимда ўз сувларини Амударёга қуявчи Зарафшон ва Қашқадарё дарёлари оралиғида, мовароуннахрнинг қоқ марказида жойлашган. Мовароуннахрнинг барча тарихий ривожланиш босқичлари ушбу вилоят билан чамбарчас боғлиқдир. Китоб ва Шаҳрисабзда жойлашган қадимги шаҳарларда олиб борилган қазилар ишлари давомида археологлар томонидан топилган хилма хил моддий бойликлар ва тангалар силсиласи антик сўғдиёнага хос бўлган бой маданиятдан далолат беради. Антик даврдан кейинги илк асрлардаги мустақил давлатлар ҳисобланмиш Китоб, Заҳоки Марон ва Қарши яқинидаги Ерқўрғон шаҳарлари тарихий қатламларда ёрқин из қолдирган. Янги эранинг V асри келиб эса антик шаҳарларнинг таназзулга юз тутиши кузатилади. IV-VII асрларда бирин-кетин илк феодалларнинг мустақам қалъалари пайдо бўла бошлади. (Муддинтепа, Шўртепа, Шулуқтепа ва бошқалар шулар жумласидандир). Археологик қазилмалар мобайнида IV-VII асрларда мавжуд бўлган Каджартепа, Тоғайтепа, Кўхнафазли шаҳарчаларининг қолдиқлари топилди. Шу вақтда Кеш вилояти (Китоб ва Шаҳрисабз) ва Нахшаб (ҳозирги Қарши шаҳри) турк ҳоконлиги давлатининг тўққиз федерацияси таркибига кирарди. Улар мухторият ҳисобланар ҳамда Самарқандда ҳукмронлик қилувчи ҳоконга хирож тўларди. [2]

Ўша вақтдаги шаҳарларда лойдан қурилган қалин деворлар, уларда қўриқлаш учун баланд миноралар ва мустақам дарвозалар, баъзи шаҳар дарвозаларида эса мустақам қулфлар мавжуд эди. Шаҳар ҳудуди гавжум аҳоли яшайдиган ижтимоий - маданий марказ ҳисобланарди.

Ўрта асрда, хусусан Ўзбекистон Республикасида ҳам ҳар бир вилоят умумий хусусиятларга эга бўлган турар – жойлари, хўжалик бинолари тизимини яратиши билан биргаликда локал вилоят аҳолисининг хўжалиги ҳам

ашёларнинг мавжудлиги, қолаверса қурилиш анъаналари мавжудлигига қараб ҳам турар – жойлари мажмуини яратадилар. Этнограф олимлар Шониёзов К, И. Жабборовлар томонидан бошқа меъморий мактаблар қаторида Шаҳрисабз мактабини алоҳида қайд этилиши бежиздан эмас. [2]

Қашқадарё воҳаси қишлоқлар сони кўп бўлсада аҳолиси сони кўп бўлганлари кам эди. Қишлоқлар уларда яшаётган оилаларнинг ҳовлилардан ташкил топган. Масалан, Косон туманида 11 та қишлоқда 19913 киши, яъни туман аҳолисининг 47,4% жойлашган.[3]

Воҳа қишлоқлари турлича рельефли ҳудудларда дарё воҳалари, тоғолди текисликлари, тоғ сойлари бўйларидаги, шунингдек чўл – дашт зоналаридаги қишлоқларга ажратиш ажратиш мумкин. Қишлоқларнинг бундай жойлашиши аксари аҳолининг хўжалик фаолияти билан боғлиқ бўлган. Хусусан суғорма деҳқончиликка асосланган воҳа қишлоқлари чўл – дашт ҳудудларидаги чорвачилик аҳолиси овуллари билан ўзаро савдо – иқтисодий алоқада бўлган.

Ўтроқ аҳоли қишлоқлари ҳудуднинг рельефига қараб тўртта гуруҳга бўлинади:

Воҳалардаги кўрғонлар, тоғолди текисликларидаги қишлоқлар, тоғли аҳоли манзилгоҳлари, чўллардаги аҳоли тураржойлари. Қишлоқларнинг бу хилда жойлашуви сўзсиз ўзбек элатининг тарихий шаклланиши жараёнлари, ўзбек аҳолиси гуруҳларининг хўжалик фаолияти билан боғлиқ. Кўпчилик ўтроқ қишлоқлар воҳаларда жойлашган бўлиб, уларда деҳқонлар ва ҳунармандлар яшаган. Суғориладиган ҳудудлардаги қишлоқлар аксари каналлар ва йўллар ёқасида жойлашиб, атроф экин майдонлари ва дарахтлар билан ўралган. Бу Хилдаги қишлоқлар сув манбалари оқар сувли ариқлар, булоқлар, сунъий сув ҳавзалари, кам сувли жойларда қудуқлар бўлган.[4]

Қишлоқлар йириклиги бўйича турлича бўлиб, энг катталари одатда ҳунармандчилик ва савдо билан машғул кўрғонлар бўлган. Қашқадарё вилоятида Майман, Косон, Бешкент, Ғузор шу хилдаги аҳоли манзилгоҳлари эди. Уларни марказида бозор, ҳунармандчилик устахоналари ва савдо расталари жойлашган. Бу қишлоқлар XX аср давомида юксалиб шаҳарларга айланади. Қашқадарё воҳасида милоддан аввалги асрларда вужудга келган, ёши жаҳоннинг энг қадимги манзиллари билан бўйлашадиган шаҳарлар бор. Шаҳрисабз ва Қарши ана шундай шаҳарлардандир.

Турли этник гуруҳлар орасидаги маданий иқтисодий алоқалар, айниқса савдо – сотиқ олиб борадиган қишлоқларда фаол кичган ва бу ҳудудлар маълум маънода турар – жойларнинг унификациялашув жараёнига катта таъсир кўрсатган. Масалан Яккабоғ, Қорабоғ, Косон, Жийнов ва бошқа қишлоқларда

ўтовлар учун ёғочдан синчлар тайёрлаб сотилган. Йирик қишлоқлар худудининг нафақат иқтисодий, балки маданий ҳаётида ҳам муҳим ўрин тутган. Бу қишлоқларда халқ сайиллари, томоша ва ўйинлар ўтказилган.

Қашқадарё воҳасининг Китоб, Шаҳрисабз, Яккабоғ, Деҳқонобод каби тоғолди туманларида зич аҳоли яшайдиган қишлоқлар кенг тарқалган. Бу қишлоқлар аҳолиси деҳқончилик, боғдорчилик, тоғга туташ жойларда эса чорвачилик билан ҳам шуғулланадилар.

XX аср бошларида ҳам воҳа қишлоқларидаги ҳовлилар атрофи девор билан ўралган ёки деворсиз бўлган. Атрофи девор билан ўралган ҳовлиларга дарвоза хона орқали кирилган. Қашқадарё воҳасида ҳам шаҳарлар, уларга туташ йирик хунармандчилик, савдо – сотиқ мавжуд қишлоқларда ҳовлилар ичкари ва ташқарига бўлинган. Хунарманд аҳоли ташқари ҳовлисида устахона жойлашган. Шаҳрисабз, Китоб шаҳарларида анъанавий хунармандчилик кулолчилик, ёғоч созлик билан шуғулланадиган хонадонларда ҳозирга қадар бу анъана сақланиб қолган.[5] Бу жойда уста ўз шогирдлари, халфалари билан ишлаган. Ичкари ҳовли яшаш учун мўлжалланган бўлиб, унда яшаш хоналари, ҳамда хўжалик ихтиёжлари учун қурилган – ошхона, омборхона, устахона, сомонхона ва ҳ.к.лар бўлган. Оддий аҳоли ҳовлиларида ичкари – ташқари бўлмасдан бундай оилаларда меҳмон келган пайтда аёллар ва ёш болалар кўшнининг уйига чиқишган. [6]

Қашқадарё воҳаси Косон туманидаги Оқчангал, Оқтепа Гувалак, Саромоч, Эсабой, Холиш қишлоқлари аҳолиси XIX аср охирида Зарафшон водийсидан кўчиб келган оқманғит уруғига мансуб. Уларнинг ҳовлилари атрофи девор билан ўралган, ичкилик ва ташқилик қисмларга бўлинган. XX аср давомида ушбу аҳоли гуруҳида ҳовлининг ўртасини очик қолдириш (уни журт дийишган) анъанаси сақланган. Одатда ўтов юрт (хеурт) дейилган демак ўтмишда кўчманчи бўлган оқманғитлар ўтов тиклайдиган жойни бўш қолдирган. Хусусан Деҳқонобод тумани, Оқработ қишлоғида янги тўрт томонли ўтов тикилгани, унда хонадон қарялари ёзда салқин деб яшагани Т. Ў. Салимовнинг дала этнографик экспедицияларини ўтказиш бўйича қўлланмасида тавсифланган.[7]

Лалми деҳқончилик билан шуғулланган тоғолди адирлари чўлга туташ худудлардаги қишлоқлар аҳолиси ҳовлилари атрофи девор билан ўралмаган. Бу қишлоқлар аксари XIX аср охири – XX аср бошларида қўрилган бўлиб, улар кўчманчи ва ярим кўчманчи ўзбекларни ўтроқлашиши натижасида пайдо бўлиб, XX аср давомида улар босқичма – босқич трансформацияга учраб борган. Ушбу аҳоли гуруҳларининг ўтмишда чорвачилик билан машғул

бўлганлиги узоқ даврлар соқланиб қолган. Ўтроқлаша бошлаган чорвадор аҳоли 20 – 30 йилларда дастлаб қора уйларда (ўтовларда) яшаганлар. [8]

Стационар турдаги уйларда яшашга ўтганлари ҳам XX асрнинг ўрталарига қадар бир ёки икки хонали пахсадан, хом ғишдан, тоғолди ҳудудларида тошдан қурилган биноларда истиқомат қилганлар. Фарғона водийсидан фарқли улароқ Қашқадарё воҳаси қишлоқларида уйлари ойвонсиз қурилган. Жанубий вилоятларда уйларнинг олдида тупроқдан кўтарилиб супа қилишган. Йилнинг иссиқ мавсумларида супада овқатланишган, ухлашган. XX – асрнинг 60 – 70 йилларида супалар ўрнида тўртбурчакли темирдан тахта полли краватлар тарқалди. Ҳозирги кунда маҳаллий ашё тол, терак, ченорлардан ясалган ихчам, чиройли краватлар ҳовлилар кўркига кўрк кўшмоқда. Республикамиз жанубий вилоятлари хусусан Қашқадарё вилоятида айнан XX аср Қарши чўлини ўзлаштиришда, Амударёдан насослар орқали сув кўтарилиб, магистрал каналлар қурилиши даври бўлди. Юзлаб янги қишлоқлар, минглаб уй – жойлар аҳоли томонидан ёки посёлкаларда коттеджлар бунёд этилади. Қишлоқлар, уйлар эликтир қуввати, қисман газ билан таъминланди. Суғориш тизимлари атрофида янги доимий аҳоли пунктлари шакллана борди. Сувга яқин қишлоқларда чигатойлар (ўзбек ва тожик чигатойлари) тоқчилар, турклар яшаган. Шаҳрисабз, Яккабоғ, Китоб туманларининг аксари қишлоқлари шу хилда бўлган. [18]

Қарши воҳаси марказининг тарихи Бобил (Ироқ), Александрия (Миср), Ереван (Арманистон), Таксила (Покистон) каби қадимги шаҳарлар ривожига ўхшашдир. Чунончи, VI асрда Турк ҳоконлиги ва Эрон Сосонийлари томонидан Эфталитлар империясига қарши олиб борилган жангларда Ерқўрғон ёниб, вайронага айланган. Шундан сўнг, Қарши воҳаси пойтахти Ерқўрғоннинг Жанубий-Ғарб томонидаги Қашқадарёнинг Жанубий соҳили бўйида, ҳозирги Шуллуктепа ўрнида қад кўтаради. У тарихда Нахшаб (арабча - Насаф) номи билан маълум ва машҳур. [9]

Вилоятидаги Қарши чўли асрлар давомида атрофдаги ярим кўчманчи ёки кўчманчи аҳоли чорвачилик хўжалигига яшаб вазифасини ўтаб келган. Тоғолди ҳудудлардаги булоқлар сувидан ҳосил бўлиб ёз келганида деярлик қуриб қолган сой ва сойчаларнинг кўп бўлиши бу жойлардаги қишлоқлар аҳолисининг кўшма дехқончилик – чорвачилик хўжалигини юритишга мажбур этган. Булоқ сувларидан фойдаланиб кичик ер майдонларида буғдой, арпа, маккажўхори, беда, қовун, тарвуз, сабзавотлар экилган. Қашқадарёлик таниқли этнограф О. Бўриевнинг таъкидласича бу зонадаги дастлабки қишлоқларда илк пойдеворли бинолар уй – жойлар эмас масчитлар бўлган. [10]

Кийинчалик меҳмонхоналар, турар – жойлар, XX асрнинг иккинчи ярмидан эса оғилхона, отхоналар ҳам асосий маҳаллий ашё: гувала, хом ғишт, пахсалардан бунёд этила бошлаган. Вилоят қишлоқлари Фарғона водийсига қиёсланганда унчалик катта бўлмай кичик ва ўрта ҳажмдаги қишлоқлар кўп тарқалган. Қишлоқ уйлари тарқоқ жойлашган бўлиб одатда бир – биридан узоқда жойлашган. Уй – жойлар аксари девор билан тусилмаган. Шундай қишлоқлар айниқса ўтмишда ярим кўчманчи ёки кўчманчи чорвачилик билан шуғулланган совет тузуми даврида ўтроқлашган аҳоли учун хусусиятлидир. [11]

Татқиқотчиларнинг таъкидлашича Қашқадарё воҳасида ўтроқлашиш жараёни чўл худудларига нисбатан тоғли туманларда эртароқ бошланиб, уларда доимий турар жойлар, қишлоқлар пайдо бўла бошлаган. Қишлоқлар сой, бўлоқ теваракларида, чорва учун қулай жойларда тўп тўда тарзида вужутга келиб, ҳар бир йирик оила тўп уруғ бўлиб яшаган. Бундай тўда ёки тўп кўпчиликини ташкил этмай, нари борса ўнга яқин қора уй ёки чайлалардан иборат бўлган.

Меъмор Д. Нозиловнинг ёзишича Ҳисор ва Бойсун тоғ қурилишида аксари синч девор қўлланилган ва бу зилзилаларнинг тез – тез такрорланиши ҳамда, уларни тоғ шароитида кучли бўлиши билан боғлиқдир. Тоғларда ўрмонларнинг бўлганлиги ҳам синч уйларнинг қурилишига имкон яратган. Тоғ қишлоқларида уйларни шамол эсадиган, сел келадиган томони тош девор ёки синч деворли бўлган. [11]

Қашқадарёнинг чўл зоналарида дастлаб пайдо бўлган қишлоқлар найманлар ва кўнғиротларда тўп, саройларда гул деб номланиб, ҳовлилар атрофи девор билан ўралмаган. Тўплар кенгая бориб атрофида чим, пахса ёки хом ғишдан тикланган уй – жойлар тикланиб, овуллар ташкил топган. XX асрнинг бошларидаги қишлоқлар унчалик катта бўлмаган. Булоқ сувлари мавжут бўлган жойларда хусусан Қашқадарёнинг этакларида гувала, хом ғишт ва пахсадан деворлар қурила бошланган. Қашқадарёда пахсадан уй қуришда туркман пахсачиларининг ўрни катта бўлган.

Дашт қишлоқларидаги уйларга кесак, улар кўп ҳолларда пахса ва чимдан қурилган, кенг - мўлчиликка ўрганган, собиқ кўчманчилар ўтроқлашув давомида ҳовлиларни бир – биридан узоқроқ қуришга, чорвасига нисбатан кўлайлик тўғдиришга интиланлар. Дастлаб уйларнинг қурилиши оддий, етти, тўққиз, ўн бир боларли бир уй бир даҳлиз ва кичкина ошхонадан иборат бўлган. Уйларнинг орқа томонидан ёз иссиқликларида шамол киритиш учун дарча қўйилган. Олд томонида битта баъзиларида иккита эшик қўйилган. Кўп

уйларнинг олди очик бўлиб девор билан ўралмаган, уйдан 25 – 30 метр нарида чорва учун махсус молхона, ўтинхона, қўра бўлган. [12]

Қашқадарё воҳасидаги уй – жойлар 2 Хил усулда; Шаҳрисабз ва Қарши усулида қурилган. Бунинг асоси Шаҳрисабзнинг тоғга яқинлиги, Қаршининг паст – текисликда жойлашганлиги дейишади. Қашқадарё иқлимининг иссиқлиги туфайли тарихий – худудий меъморчиликда уйларни салқинлаштириш, шамол йўналиши таъсири бўлишига ҳаракат қилинади. Бу жойдаги уйларни олди ва орқа томонидан шамоллатиш учун илгари туйнуклар ҳозир эса деразалар қолдирилади.

Воҳа қишлоқларида яшовчи ярим ўтроқ ва ярим кўчманчи этник гуруҳлар – қипчоқлар, курама, турк, қатоғон, дўрмон, кирғиз ва бошқаларнинг қишлоқларида анъанавий тўрмуш тарзига хос, яъни чорвачилик ва деҳқончиликка асосланган тўрмуш тарзи хусусиятлари номоён бўлади. [13]

Табиий географик муҳитдан аҳолининг икки Хил тоғ ва чўл - доимий худудларида жойлашиши Қашқадарё воҳасида хўжаликнинг икки турини ёки аралаш хўжаликни вужутга келтирган. Тоғли қишлоқлар асрлар давомида ёнғингарчилик ва табиий офатлардан сақланишда табиий тўсиқ ҳисобланган. Тоғ ва тоғолди воҳаларида яшовчи аҳоли ҳаётида деҳқончилик, боғдорчилик ҳамда чорвачилик хўжалигини қўшиб олиб бориш муҳим аҳамият касб этган. Бу Хилдаги хўжалик, Элшунос А. Қаюмовнинг ёзишича XVIII асрдан шакилланган.

Хўжалигида деҳқончиликни чорвачилик билан олиб боровчи ярим кўчманчи этник гуруҳларни тоғ даралари ва тоғолди текисликларида, воҳалар ён атрофида ва адирларда лалми деҳқончилик зоналарида муваққат ёзги (ёзлик) ва доимий қишки (қишлов) манзилгоҳлари жойлашган. Чорва ёзги яйловларга чиқарилганда яйловларни майдонига қараб 3 – 4 тадан 10 – 15 тагача қора уйлари (ўтовлари) тикланган.

Илгари чорвачилик билан шуғулланган ва ўтроқлашган аҳолининг уй – жойларини ички жиҳозлашда ўтмиш анъаналари узоқ йиллар сақланиб қолган. Хусусан Қашқадарё қарлуқларида ҳали хануз гиламлар, бўғжомалар, кейимларининг айрим турларида ўтмишдаги чорвачилик хўжалиги асоратларини кўзатиш мумкин. Дастлаб ўтмишда чорвадор бўлган аҳоли стационар уйларда ҳам томда туйник қолдириб, ўчоқни ўтовдаги сингари уйни ўртасида қолдирганлар. XX асрдаги этноиктисодий алоқалар уй – жойлар унификациясини кучайтириб эндиликда уйлар кўпхонали қурилиб уларда ётоқхона, болалар хонаси, меҳмонхона ва х.к.лар мавжуд. [11]

Ўтроқлашган ўзбек қабилаларининг уйларида дастлаб тоқчалар ҳам бўлмасдан уйнинг тўрида оила аъзоларининг кийим – кечаклар, кўрпа – тўшак ва бошқа жиҳозлари таҳлаб қўйилган. Бу жойларни жук жой (юк жой) деб аташган. Қашқадарё воҳасида яшовчи қарлуқ, қавчин, манғит, сарой, найман ва бошқа ўзбек қабилаларида меҳробда напромач ва бўғжома турган. Мақроб орасида кичкина қавак қолдирилиб, унда қиммат баҳо буюмлар, ширинлик ва турли рўзғор учун зарур: игна – ип, мато қийқимлари сақланган.

Қора уй (ўтов) масаласига келсак илмий адабиётларда уларнинг келиб чиқиши, тарқалиши тарихи бирмунча батафсил ёритилган. Манбаларга асосланадиган бўлсак, ўтовлар дастлаб Марказий осийнинг туркей тилли чорвадор халқлари орасида келиб чиққан ва улар кийинчалик бошқа ҳудудлар халқлари орасида тарқалган.[13]

Қора уйлар гумбаз қисмининг тузилишига кўра икки турга бўлинади. Ярим доирасимон ва конуссимон. Этнографик адабиётларда ёзилишича гумбаз қисми бир нечта эгик ёғочлардан таҳланган. Ярим доирасимон ўтовлар туркей элатларга хос, конуссимон гумбазли қора уйлар эса мўғул ўтовлари деб номланган.

Ўрта осий халқлари орасида асосан ярим доира шаклидаги қора уйлар тарқалган эди. Қора уйларни тиклаш усуллари, уларни жиҳозлашда бу халқларнинг этник ўзига хос жиҳатлари намоён бўлади. [14]

Қора уйлар ўзининг шакли жиҳатидан ҳам турлича бўлган. Уларнинг катта – кичиклиги ён деворларни ташкил этувчи ёғоч панжара – қанотларнинг сонига кўра белгиланган.

Қора уйнинг ёғоч қисми, уйнинг синч, аҳоли тилида уйнинг синчи “уйнинг суяги” деб аталган. Уй суяги тўртта алоҳида – алоҳида бўлақлардан ташкил топган. Керага уй ўтовининг ён деворларини ташкил этувчи қисми; узук - ўтовнинг гумбаз қисмига ишлатиладиган ёғоч ўқлар; чангак - ўтовининг чамбарак кўринишидаги томи ва эшик роми исталган ҳажмдаги ўтовни ёғоч синчини тайёрлаш учун аниқ бир узунлик ва юфонликдаги ёғоч ҳодача ва тоёқлар ишлатилган. Уй суягини тайёрлаш уларни керакли даража остида эгиш, аниқ ҳисоб – китоблар орқали бажариладиган нисбатан мураккаб иш ҳисобланиб, малака ва тажриба талаб этган. Уларни махсус дуродгор уйсозлар – усталар тайёрлаган. [15]

Тавар – пул муносабатларининг ривожланиши XX асрнинг бошларидан ярим кўчманчи аҳолини ҳам этноиктисодий алоқаларга тортади. Ўтов учун ёғоч қисмларни тайёрлаш жараёнига ашё етарли бўлган жойларда аҳоли ўтовни баъзи қисмларини тайёрлаб бозорларда сота бошлайди. Ўтов учун зарур бўлган

кигиз босиш, тасма, арқон ва боғичлар тайёрлаш билан чорвадор оилалар аёллари шуғулланган. Уларни ҳайвонлар жуни, териси, дарахт пустлоқлари, турли ишлардан қилишган.

Ўтроқ ва ярим ўтроқ ўзбекларда чайла (каппа, лочиқ) каби турар жойлар ҳам бўлган. Улардан XX асрнинг 30 – йилларидан бошлаб вақтинчалик бошпана фойдаланганлар. [16]

НАТИЖАЛАР ВА МУҲОКАМАЛАР

XX аср давомида халқимиз, хусусан Қашқадарё воҳаси аҳолиси уй – жойлари кескин трансформацияга учраган. Янги қурилиш ашёлари (пишиган гишт, тунука, шифер, дераза ойналари ва ҳ.к.лар) пайдо бўлиб, улардан аввал бой хонадонлар фойдалана бошлаб аста – секин аҳолининг бошқа тоифалари ҳам жараёнга тортилади. Асрнинг 40 – 50 йилларидан бошлаб аввал шаҳарларда сўнг қишлоқларда ҳам уйлар лойиҳа - режа бўйича қурила бошланади.

Давлат ёки хусусий қурилган уйларни ҳам пойдевор, пишиқ ва хом гишталардан қуриб, иситиш учун: голланд, чуян печкалар ўрната бошлайдилар. XX асрнинг 60 йилларидан уйнинг ички кўриниши ҳам кескин ўзгариб ёғоч – тахталардан пол, деворларини оқлаш, бўйаш, патолокларни фанерадан, ясаб безаш кенг тарқала бошлайди. [17]

Уйларни ички жиҳозлари ҳам ўзгара боради. Замонавий мебель жиҳозлари кириб кела бошлади. Стол, стуллар, краватлар (дастлаб темирдан) буфет, шкафлар, шифонерлар тобора кенг тарқала боради. Айни пайтда халқимизнинг анъанавий жиҳозлари: гиламлар, хулқуралар, кўрпа – кўрпачалар, болиш – ёстиқлар, сандиқлар, сандал, хонтахталар ҳозирга қадар сақланиб келинмоқда. Миллий хусусиятлар қариялар ва келин куёвлар учун ажратилган хоналарда кўпроқ сақланиб қолган. Қишлоқларда янги уйларни доимо ўз имкониятларидан келиб чиқиб қуришган. Ҳозирга қадар улкан ҳовлили хўжаликлар билан бир қаторда, кичиккина, ҳовлида бир неча оила яшаётганлигини кўриш мумкин

Замонавий қишлоқ уйларида ёзги ва қишки ошхона қуриш тобора кўпайиб бормоқда. Ёзги ошхонада тандир, бир – иккита учокни олди очиқ айвон тарзида қуришса, қишки ошхона ёпиқ, олди томони деразали ихчам этиб қирилмоқда. Унинг ёнида одатда озиқ сақланадиган омбор ҳам қурилмоқда. Сўнгги олти йилда мамлакатимиз аҳолиси 5 миллион 500 минг нафарга ўсиб, 36 миллиондан ошди. Уларга муносиб турмуш шароитлари яратиш мақсадида турар жойлар қурилмоқда.

Хусусан, 2017 йилдан бошлаб, 326 мингта янги уйлар фойдаланишга топширилган. Бу даврда уй-жой билан таъминлаш аҳоли жон бошига 18 фоизга ошган. [18]

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Хулоса қилиб айтганда қишлоқлардаги турар – жойлар ҳам тобора замонавий тус олиб, шаҳар қулайликларига эга бўлмоқда. Бир авлод ҳаёти давомида бўлган ўзгаришлар халқимизнинг глобализация шароитида ҳам жаҳон стандартларига интилишини намоён этмоқда.. Республикамиз Президенти Ш.М.Мирзиёев ташаббуси билан қишлоқларда ҳам шаҳар қулайликларига эга бўлган замонавий уйлар бунёд этилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида» 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон Фармони [1] ҳамда “2022-2026 йилларда Қашқадарё вилояти ҳудудларини комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш ва аҳоли турмуш даражасини янада яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорига мувофиқ:

Қашқадарё вилоятида муҳандислик-коммуникация ва йўл инфратузилмаси объектларини қуриш, реконструкция қилиш ва мукамал таъмирлаш тадбирларини ҳамда «Янги Ўзбекистон» массивлари, кўп қаватли уй-жойлар қурилиши ва реновация дастурларини амалга ошириш ишлари йулга қўйилди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

- 1.«2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси » 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон Фармони
2. Жабборов И. М. Ўзбеклар: турмуш тарзи ва маданияти. -Т. 2007;
3. Шониёзов К.Ш, Исмоилов Х, И. Этнографические очерки материальной культуры узбеков (конца XIX – XX века) -Т. Фан , 1991;
4. Жаҳонгиров Б. Б. Научно-технические связи Узбекистана с зарубежными странами //Бюллетень науки и практики. – 2020. – Т. 6. – №. 8. – С. 284-288.
5. Узбеки. Коллективная монография. -М. 2011.
6. Жаҳонгиров Б. Б. Ўзбекистоннинг Япония билан илмий техникавий алоқалари //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. Special Issue 1. – С. 312-318.
7. Ўзбекистон ҳудудида анъанавий этнослараро жараёнлар (XIX аср охири – XX аср бошлари) - Т. 2011. –Б.65-66.

8. Жаҳонгиров Б. Б. Ўзбекистоннинг хорижий давлатлар билан илмий-техникавий ҳамкорлиги (илмий-тадқиқот институтлари мисолида) // Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 5-2. – С. 823-829.
9. Народы Средней Азии и Казахстана. том 1. – М. 1962 -С. 274
10. Жаҳонгиров Б. Б. Ўзбекистоннинг Европа мамлакатлари билан илмий-техникавий алоқалари // Взгляд в прошлое.-2021.-Т. 4. – №. 2.
11. Дала ёзувлари. Шаҳрисабз – Китоб шаҳарлари 2016 й
12. Жаҳонгиров Б. Б. Ўзбекистоннинг хорижий мамлакатлар билан илм-фан соҳасидаги ҳамкорлик алоқалари // Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 2. – С. 986-994.
13. Этнографические очерки узбекского сельского населения. – М, 1969. –С. 127 – 128
14. Жаҳонгиров Б. Б. Ўзбекистоннинг Ҳиндистон билан илмий техникавий алоқалари // Academic research in educational sciences. – 2022. – Т. 3. – №. 5. – С. 1058-106
15. Салимов Т.Ў. Дала этнографик экспедицияларни ўтказиш усуллари. –Т., 1993 й.
16. Jahongirov B. Ўзбекистон ва Туркия муносабатлари // Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. 8. – С. 211-215.
17. Шаниязов К.Ш. К этнической истории узбекского народа.... –С. 219 – 220
18. Жаҳонгиров Б.Б., Турғунов Т.А. Ўзбекистоннинг Осиё мамлакатлари билан илмий-техникавий алоқалари // Academic research in educational sciences.– 2021.-Т.2.-№.5.-С.1010-1021
19. Вайнштейн С. И. Проблемы истории жилища кочевников Евразии // -С. 7., 1976, № 4.-С. 3 – 23